

közepére elkezdődik egy olyan könyvtárépítési korszak, amikor már a tulajdonosa nem olvassa el minden könyvét, amelyet megvásárol, hanem bibliofil hajlamának engedve vagy néhány tárgykorre szűkítve szakkönyvtárat hoz létre vagy igyekszik minden tudományterületet átfogó bibliotékát felállítani. Teleki könyvtára abban különbözik kortárs főúri könyvtárakétól, hogy eleve közkönyvtárnak szánta, s ez a cél meghatározta az állomány összetételét is. A könyvtárépítésben domináns elem volt apja könyvtárának hagyatéka és a külföldi útján szerzett tapasztalatok. Számos bejegyzés tanúskodik naplójában, hogy utazása során mindenhol megtekintette az adott könyvtárat, s feljegyezte a jó és a rossz példákat is.

Ritka bibliofil kiadások és korszerű szakkönyvek kettősségével jellemezhető könyvtár izgalmas könyvtörténeti adalékokkal is szolgál. A rengeteg példa közül kiemelkedik Michael Servetus spanyol orvos *Christianismi restitutio*-ja, amely a lélek halhatatlanságáról és a szentháromságról szóló tanítások cáfolatát tartalmazza. Az 1553-ban kiadott művének majdnem összes példányát, szerzőjével együtt még abban az évben elégeti a genfi városi tanács, mindössze három ismert kötete létezik. Ebből a ritka nyomtatványból sikerült Telekinnek egy példányra rábukkannia, s 1780-ban megvásárolnia. Ezután a bécsi könyvtárnak ajándékozta, ám egy nürnbergi tudósnak küldött másolattal hozzájárult a könyv 1790-es újrakiadásához.

A kötet második felében a Teleki levelezésből kibomló életutat szemlélhetjük, majd a könyvtár építésével kapcsolatos és a könyvtár használatára vonatkozó iratokat olvashatjuk. A kötetet névmutató zárja, a szövegben pedig a könyvtárról és az alapítóról fotók találhatóak.

FARKAS GÁBOR FARKAS

Fenyő István: A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon.
Bp. 1997. Argumentum Kiadó. 430 l.

A centralisták iránt nem volt méltányos az utókor. Sőt, nem voltak azok már a kortársak sem. Fellépésüket, programjukat, publicisztikai

megnyilatkozásaikat kezdettől fogva ellen-szenv, visszautasítás, jobb esetben fanyalgás kísérte. Az ellenzék polgári átalakulásért küzdő táboraik tagjai is fontoskodóknak, irreális képzelgőknek, külföldmajmolóknak látták őket. A megítélés alaphangját Kossuth Lajos véleménye adta meg, aki a *Pesti Hírlap* hasábján fejtegette ki – nem elfogulatlan – véleményét. Desseffy Emil, a *Budapesti Híradó* szellemi vezére „utánzásai viszketeg”-gel vádolta a centralistákat. És még a viszonylag tárgyilagos Pulszky Ferenc is tréfásan-gúnyosan „Magyarország hét bölcsének” titulálta őket. Az utókor ugyan megpróbálta elfogulatlanul a helyükre tenni őket (Bekesics Gusztáv, Szekfü Gyula), de történetírásunk mindmáig nem egységes szerepük megítélésében. Sokakról (Eötvös Józsefről, Szalay Lászlóról) kiváló könyvek születtek, melyek azonban egyetlen tudományág szemszögéből vizsgálják a kérdést. Eszmetörténeti oldalról, egyáltalán komplex módszerrel Fenyő István könyve az első komoly feldolgozás, amely arról is tájékoztat, hogy a centralisták táboraik belül is voltak nézeteltérések, elsősorban politikai törekvéseik gyakorlati megvalósítását illetően. Hogy mindezt a maga bonyolultságában lássa és láttassa Fenyő Istvánnak vissza kellett nyúlnia az előzményekhez, azaz az egyes szereplők pályaképét kellett felvázolnia, mert csak ennek ismeretében érthetőek a későbbi történetek. Sőt Eötvös gyerekkoráról, neveltetéséről, korán megmutatózó komoly olvasottságáról, a kor vezető férfiaihoz fűződő barátságáról is szól, de nem hallgatja el azokat a mozzanatokot sem, amelyek beárnyékolják az ifjú életét. Mind édesanyjától, mind pedig anyai nagyszüleitől a humanista emberbarátságot sajátította el s megértését annak, hogy az arisztokrata származás csupán annyit jelent, hogy kötelessége hatványozottabb a többi emberénél. Ugyanakkor anyai és apai nagypapjával kapcsolatban hallani kellett elemistás társaitól, hogy mindketten hírhedt aulisták voltak, a „császár hű szolgálói”, a közvélemény szemében a leggyűlöltebb emberek. Az Eötvös-nagyapa vasra verette a nyitrai ellenzék vezetőit, oly korban, amikor a nemesi ellenállás császárelle-

nes volt, és a megyék középnemessége politikai reformokért küzdött. Édesapja tárnokmester, majd alkancellár és az ún. kolerázadáskor sok embert végeztetett ki, amit maga a császár is megsokallt. Nevüket csak megvető gúnyral emlegették országszerte. A fiatal gyerekek, később legényembernek, nem lehetett könnyű ezt megemészteni.

De aprólékos gonddal veszi sorba a szerző azokat a külföldi hatásokat is, amelyek könyveken keresztül és részben személyes találkozásokon érték a két vezetőt, Eötvöst és Szalayt. Ezek, szerencsénkre, lépésről-lépésre nyomon követhetők írásbeli megnyilatkozásaikban, (Causin, Lamartine, Lermínier, Bentham, Nassau-Senior, Ricardó, Mill, Mac-Culbach, Guizot, Gans, Hégel, Concordat, Thiessy, Becon, Maculay) és még sorolhatnánk hosszan azokat a szerzőket, akik hatással voltak Szalayékra. Valamennyiben egy a közös: olyan emberek útmutatását, nézetét fogadták el, akik a gyakorlati politikában is irányító szerepet vállaltak és az európai népek összetartozásának, egymásraultalságának ideáljából indultak ki. Ezt a hatást a centralisták megítélése szempontjából nem lehet eléggé értékelni, hiszen működésük időszaka egybeesik a hazai nacionalista mozgalmak fejlődésével.

A mi szempontunkból a sajtó fontosságáról vallott – Constant nyomán megfogalmazott – nézetük is fontos. A *Pesti Hírlap* leendő szerkesztői a maguk bőrén tapasztalhatták meg azoknak az igazságoknak érvényét, hogy „Ha egy országban nem lehet beszélni a kormány engedélye nélkül, akkor ott minden szó hivatalos lesz.”, „Ha nem beszélünk valamiről, attól a dolgok nem léteznek kevésbé.”

A felkészülés éveit nehéz esztendőket voltak Eötvös és Szalay számára. Mászt olvastak a könyvekből (könyvtárának állományát kitűnő feldolgozásból ismerjük) és mást tapasztaltak a valóságban. Kettőjük közül Eötvös József került ki hamarabb a válságból, amiben nyugat-európai körútja is segítette. Hazatérve folyóiratot akart indítani *Haza és Külföld* címen. Ez ugyan nem valósult meg, de céljai, törekvései kitapinthatók az évek múlva megindított *Budapesti Szemlében*.

Szalay László is tett egy hosszabb külföldi utat (Csehország, Szászország, Németország, Belgium, Franciaország) és ez neki is jót tett, kilábalta a válságból. Az 1837 nyarán-őszén kezdődő politikai perek (Kossuth Lajos, Lovassy László, Wesselényi Miklós) világossá tették, hogy a szólás- és sajtószabadság került veszélybe. A vád alá helyezettek fogságának körülményei, a vizsgálat, a kihallgatás módja egyaránt a vád alá helyezettek kiszolgáltatottságát jelezték. A hatalom a vádlottaktól még a rendi alkotmány nyújtotta védekezési lehetőséget is megvonta, s ezt azért tehetette, mivel a büntető eljárás korszerű szabályai hiányoztak. Szalay ezért határozta el 1837-ben a *Themis* című gyűjtemény kiadását, de ez rövid életűnek bizonyult. Ennek ellenére úgy tartjuk számon, mint az első jogtudományi közlönyt, jelentősége ilyen szempontból is, elvitathatatlan.

Az 1830-as évek utolsó harmadában két új szövetséggel egészül ki Eötvös és Szalay kettőse – el nem választhatóan folyóiratkezdeményeiketől – Trefort Ágostonnal és Lukács Móriccallyal. Az ő csatlakozásukkal kezd csoporttá válni az eddigi duó. Amit ezentúl ők négyen írnak és mondanak, az már önállósulni kezdő eszmei-politikai platform, de a többi ellenzéki reformerektől egyelőre csak abban különböznek, hogy jövőképükben a nemesség jóval kisebb szerepet kap. 1834 első hónapjaiban megkezdték a *Pesti Műegylet*, illetve a *Budapesti Szemle* kiadását szervezni. Csatlakozott hozzájuk Henszlmann Imre és Pulszky Ferenc is, a hazai esztétikai gondolkodás két úttörője. (Munkásságukat a hazai régészet is számon tartja.) Miközben a *Budapesti Szemle* indulása körüli eseményeket dolgozza fel a szerző az érintettek levelezése nyomán, fontos sajtótörténeti megállapításokat tesz. Többek között azt, hogy erre a hazai értelmiség befolyásolása céljából volt szükségük Eötvösöknek. Előttük az *Edinburgh Review* és a párizsi *Revue des Mondes* példája lebegett. A vállalkozás rövid ideig, mindössze tíz hónapig állott fenn, csupán két kötete került a közönség kezébe. A közönség átlagának felkészületlensége mellett, az idő sem kedvezett a vállalko-

zásnak, hiszen hosszú lefojtottság után, szabadabb légkör nyílt a sajtó munkatársai előtt. A széles olvasói tábornak nem tudományos folyóiratokra, a legműveltebbeknek szóló revűkre, hanem gyorsan és folyamatosan megjelenő újságokra, napilapokra volt szüksége. Egyszerre hat magyar nyelvű orgánus (*Pesti Hírlap, Erdélyi Híradó, Múlt és Jelen, Religio és Nevelés, Közlemények, Litteratúrai Lapok*) elégti ki az olvasók szélesedő táborát.

1844 második felétől kezdve a centralisták kezébe került Kossuth Lajos nagyszerű vállalkozása a *Pesti Hírlap*. Ismertetésünk elején közölt nyilatkozatokat ez nyilván erősen befolyásolta. A szerkesztőváltás a bécsi kormányzat manipulációja következtében ment végbe. Eötvösök erről mit sem sejtettek. A *Pesti Hírlap* gyökerét általában Kölcsey kezdeményezésére szokás visszavezetni. Fenyő István könyvéből kiderül, hogy genesisében szerepe volt a *Budapesti Szemle* ösztönzéseinek is. A centralisták kezébe került *Pesti Hírlap*nak eszmei alaptörekvét elsősorban Eötvös vezércikkei tükrözik, melyekben olyan politikai gondolatrendszert képviselt, amelynek szemléleti egysége, szempontjainak logikai creje, átfogó hazai és világpolitikai látóköre, társadalomkritikája és reformjavaslatainak polgári minősége kivételes értékű volt a kor magyar publicisztikájában.

A hazai konzervatívok újjáformálták eddigi lapjukat a *Világot* és 1844 júliusától kezdve immár hetente négyszer juttatták el olvasóikhoz. 1845 elején megújult a másik konzervatív lap, a *Nemzeti Újság* vezetése is. Mindkét lap azt tekintette fő céljának, hogy besározza az ellenzék eszmei értékeit és politikai gyakorlatát. Eötvösök felvették a kesztyűt, de ugyanakkor sajnálkozva kellett tapasztalniuk: a konzervatív lapok érvei alkalmasak arra, hogy eltántorítsák az ellenzéki (köztük a centralista) törekvésektől a nemesi olvasók ingadozó rétegét. Szalay László hamarosan felismerte, hogy a vezércikkeken kívül égetően szükség van a napi híryanagra, ám a rovatvezetők Kossuth kiválásával távoztak a szerkesztőségből. He-lyüket az ízig-vérig újságíró Csengery Antal

csak nehezen tudta pótolni, bár szerződötetése Szalay László legszerencsésebb szerkesztői döntése volt. A vidéki levelezők híradásait, a meggyűlési beszámolókat – amelyek Kossuth lapjának erősségei voltak – is pótolni kellett. Szalay hívására Madách Imrét sikerült megnyerni erre a célra. A szerző könyve itt is számtalan adattal, főképpen pedig újfajta értékeléssel gazdagítja a Madáchról kialakult képünket.

Szalayéknak mihamar érezniük kellett, hogy csupán egy kicsiny értelmiségi elitet képviselnek, hogy nem áll mögöttük számottevő politikai erő. Eötvös is, Szalay is belefáradt a lapírásba, szerkesztésbe. Ennek következménye, hogy 1845 novemberében átadják a lapot Csengery Antalnak, aki megígérte, hogy minden fontosabb kérdést megbeszél Kossuthal, Batthyányval és Telekivel. Az egység nagynehezen helyreállt, de a válság nem tett jót a *Pesti Hírlap*nak, 1846 folyamán a lap árnyéka volt régi önmagának. Mindazonáltal a *Pesti Hírlap* nemcsak az első nyomtatásban megjelent, teljességgel politikai újság volt a reformkori Magyarországon, de az első olyan hírlap is, amely kifejezetten a liberális reformer ellenzék törekvéseit képviselte.

A centralisták (publicisták, írók, fordítók) a társadalmi reformokat következetes polgári elvek alapján akarták megvalósítani. Erős hazai törekvéseiket csak részben sikerült érvényesíteniük. Mindezek ellenére közírói tevékenységük eredményeként terjedt el a hazai közgondolkodásban a népképviselői országgyűlés, a megyerendszer átalakításának szükségessége, az igazságszolgáltatás reformjának, a népoktatás korszerűsítésének eszméje, amelyek szabadságharcunk eszmevilágát képezik.

Fenyő István kiváló monográfiájának központjában ennek a tevékenységnek a bemutatása áll. Minden eddiginél sokrétűbb, árnyaltabb feldolgozást kapjuk, európai látóhatárba ágyazva, működésüknek, törekvéseiknek. Miközben politikaelméleti, államtudományi nézeteikkel megismerkedünk, számos irodalomtörténeti és sajtótörténeti ismerettel is gyarapodunk.

Hibajavítás

A Magyar Könyvszemle 1998. 2. sz. 184. lapján a bal hasáb 14–17. sorának a szövege helyesen a következő:

... írásbeli megnyilatkozásaikban, (Cousin, Lamartine, Lermnier, Bentham, Nassau-Senior, Ricardo, Mill, Mac-Culloch, Guizot, Gans, Hegel, Condorcet, Thierry, Bacon, Macaulay) és

Uo. a jobb hasáb 43. sorában a folyóirat címe helyesen:

Revue des Deux Mondes